

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

Реферат

***Мавзу:* Россия Федерацияси тўлов тизимининг
ўзига хос хусусиятлари.**

**Бажарди: Аҳмедов Қ.
Қабул қилди: Сайфиддинов И.**

ТОШКЕНТ – 2014

Россия Федерацияси банк тизимининг тузилиши.

Россия Федерацияси банк тизими ўзида икки поғонали банк тизими мавжудлигини акс эттиради, яъни Россия Федерацияси Марказий банки ва тижорат банклари, уларнинг бўлимлари, ҳамда бошқа тижорат муассасаларидан иборатдир. Тижорат банклари собиқ совет иттифоқи даврида 1988 йилнинг август ойидан бошлаб ривожлана бошлаган. Асосан тижорат банклари 1991 йилнинг иккинчи ярим йиллигидан бошлаб фаол ривожланган. Айнан мана шу даврда давлатнинг ихтисослашган банкларини тижорат банкларига айлантириш жараёни содир бўлди. Бу жараённинг натижасида тепадан бошқариладиган тузилма ва кенг тарқалган банк бўлимлар ўрнига нисбатан кичик ва потенциал жиҳатдан беқарор тижорат банклари юзага келди. Бир вақтнинг ўзида бутун қатор янги тижорат банкларини тузиш жараёни ҳам кечди, қайсики улар кейинчалик банк ва молиявий хизматлар бозорида лидирлик ўрнини эгаллашди.

Россия банк тизимини қўйидагича схема шаклида тасоввур қилишимиз мумкин:

Банк тизими

Эмиссион банклар

Ноэмиссион банклар

**Миллий Марказий банк
Регионал Марказий
Банклар**

Тижорат банклари

Ихтисослашган банклар

**Иновацион,
Инвестицион,
Ҳисоб юрутувчи,
Жамғарма,
Биржавой,
Ипотека ва ҳ.к.**

**Концорсиал, корпоратив,
Ассоциатив ва бошқа
банкларнинг бирлашмалари
Эмиссион банклар**

Давлатда эмиссия ҳуқуқига, белгиланган тартибга асосан фақат битта банкга берилган. Бу шунинг билан боғлиқки, агар барча банкларга пул чиқаришга рухсат берилса, мамлакатда пул муомаласи бир дақиқада бўзилади. Эмиссион банк мамлакатда энг йирик маблағга эга бўлади. Унинг пасиви бўлиб, бюджет маблағлари ва муомаладаги нақд пуллар ҳисобланади. Шунинг учун у барча қолган банкларни қуллаб қувватлашга қодир ва уларни фаолиятини бошқаради. Эмиссион банк мамлакатда банк ишини ташкил қилиш буйича марказ ҳисобланади, шунинг учун унинг атрофида қолган барча банклар ва кредит муассасалари гуруҳланади. Россияда бу Марказий банкдир (МБ).

Бозор иқтисодига асосланган давлатларда Марказий банк банклар ва миқжозлар ўртасида ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартибини белгилайди, ва бу тартиб кредит муассасалари, корхоналар, ташкилотлар ва ҳаттоки аҳоли учун ҳам мажбурий ҳисобланади.

Худди шунингдек Марказий банкнинг вазифаларидан бири бўлиб тижорат банклари фаолиятини назорат қилиш ва тартибга солиш ҳисобланади.

Марказий банкнинг кейинги вазифалардан бири – пул-кредит сиёсатини амалга ошириш ҳисобланади. Барча мамлакатларнинг Марказий банклари ўзининг муассасалари орқали ягона пул-кредит сиёсатини амалга оширади. Марказий банк наҳд ва наҳдбўлмаган пулларни эмиссиясини таъминлайди, пул-кредит сиёсати инструментлари ёрдамида ҳалқ хўжалигида пулга бўлган тақлифга ўз таъсирини амалга оширади.

Россия Федерацияси Марказий банки давлат банки ҳисобланмайди. Лекин у тижорат банклари фаолиятини назорат қилишда давлат сиёсатини амалга оширади. Ҳисоб-китобларни, ягона пул-кредит сиёсатини амалга оширади, миллий валютани қийматини ўшлаб туради. Бунда Россия банки албатта давлат манфаатларидан келиб чиқади.

Ноэмиссион тижорат (универсал) банклар

Иккинчи поғонадаги банк тизими мустақил банклар тармоғидан иборат бўлиб, улар тижорат принципи асосида миқжозларга кредит-ҳисоб-китоб борасида хизмат кўрсатиш функциясини бажаради. Уларнинг асосий массаси тижорат (универсал) банкларидир. Улар амалиётда ўз миқжозларини хўжалик фаолиятига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган кредитни барча турлари, ҳисоб-китоб ва молиявий операциялар билан шуғулланади. Вақтинча бўш турган пул маблағларини, омонатларни, йиғимларни тўплайди. Ҳисоб-китоб ва тўлов механизминини амал қилишини бевосита таъминлайди, уни реал амалга оширади ва тўлов оборотини ташкил қилади. Юридик ва физик шахсларни кредитлайди. Молиявий ва материал қимматликларни банкда сақлайди. Миқжозларни мол-мулкларини ишончли бошқариш билан шуғулланади.

Барча тижорат банкларини устав жамғармасини миқдорига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин: устав жамғармаси 30 млн. Рублгача бўлган – **кичик**

банклар; устав жамғармасы 30 млндан 100 млн. рублгача бўлган – **ўрта банклар;** устав фонди 100 млн. Рублдан ортиқ бўлган – **йирик банклар.**

Бугунги кунда амал қилаётган тижорат банкларнинг кўпчилиги кичик ёки ўрта банк категориясига мансубдир. Йирик банклар қаторига кирувчи банклар – бу собиқ ихтисослашган давлат банклари бўлимлари базасида ташкил топган тижорат банкларидир. Йирик банкларни ичида, давлат банк хизмати иштирокисиз, корхоналар ва ташкилотлар томонидан ташкил топганлари жуда ҳам камдир.

Собиқ Совет Иттифоқида 1980 йилларнинг охирида барча универсал банклар тижорат ва кооператив банкларга бўлинган. Уларни фарқи шундан иборат эдики кооператив банкларни устав жамғармасы 500 000 рубль бўлган бўлса, тижорат банкларини устав жамғармасы – 5 000 000 рублни ташкил этар эди. Кейинчалик банкларни устав жамғармасы микдорига қароб бўлиниши тугатилди. Лекин кўпгина банклар ўзларини кооператив номларини ва фаолият ориентациясини сақлаб қолдилар.

Кооператив банкларни вазифаси кооперацияларни кредит ва молиявий жиҳатдан хизмат кўрсатишдан иборат эди. Кооператив банкларнинг иштирокчилари асосан кооперативлар эди. Бу банкларни ананавий операциялари қатори пассив операциялари, резерв жамғармасы билан боғлиқ операциялардан иборат эди. Актив операциялари эса – қисқамуддатли ва ўрта муддатли ссудалар, ҳисоб операциялари, ишончли операциялар, лизинг ва қимматли қоғозлар операциялари ҳамда қимматликларни сақлаш операцияларидан иборат эди.

Ноэмиссион ихтисослашган банклар

Ихтисослашган банклар асосан бир-икки турдаги хизматларни ўзларининг кўпчилик миждозларига кўрсатишади (мисол учун, биржа, кооператив, коммунал ва ипотека банклари сингари). **Инвестиция ва инновация банклари** пул маблағларини узоқ муддатга йиғиш билан шуғулланишади. Бунинг учун улар облигация чиқариши ва узоқ муддатли ссудалар бериши мумкин. Инвестицион банклар одатга кўра саноат компанияларига хизмат кўрсатиши ва эмиссион-таъсис фаолиятига иштирок этиши мумкин. Кўпгина мамлакатларда инвестицион банкларга омонатларни қабул қилиш умуман тақиқланган. Улар ўзларини пассивларини ўзининг шахсий эмиссион фаолияти (яъни, қимматли қоғозлар чиқариб) ва банклараро кредитлари ҳисобидан шаклантирадилар. Улар учунчи шахсни қимматли қоғозларини дастлабки ва иккиламчи бозорда ташкил қилувчи сифатида, фонд операцияларини амалга оширишда эмиссия кафолати, ўртакаши ва кредитори сифатида рол ўйнайди.

Ҳисоб ва депозит банклари вақтинча бўш пул маблағларини жалб қилиб ва жойлаштириб, қисқа муддатли кредит операцияларини амалга оширадилар. Депозит ва ҳисоб банклари фаолияти ўртасида қатъий чегара ҳақиқатда мавжуд эмас. Мисол учун, Францияда ҳисобдаги уйлар депозит банкларнинг бирдан бир кўриниши ҳисобланади.

Жамғарма (ссуда-жамғарма, ўзарожамғарма) банклар одатда кичик омонатларни маълум муддатга жалб қилади. Улардан кўпчилиги муддатли ҳисобларни очишади ва уларни ҳар хил ишлатиш тартиби билан. У бўлиши мумкин аниқ муддати кўрсатилиб, шунда то у муддат келгунга қадар даромадни ола олмаслик шарти билан, ҳисоблар универсал ишлайдиган ҳам бўлиши мумкин. Бу банкларни асосий актив операциялари бўлиб, ипотека кредитлари, қимматли қоғозлар ва аҳолини кредитлаш ҳисобланади.

Ипотека банклари кучмас мулк кафиллиги остида узоқ муддатга маблағларни жалб қилади ва жойлаштиради. Бу банкларни маблағ жалб қилишини асосий манбаи бўлиб ипотека облигацияларини чиқариш ҳисобланади.

Биржа ва суғурта банкларини тузилиши Россия давлатида – биржа ва суғурта ишини ўта жиддат билан ривожланиши билан боғлиқдир. Ушбу банклар фақатгина биржа ва суғурта тузулишларига хизмат кўрсатишади.

Коммунал (муниципал) банклар маҳаллий хўжаликларни ривожлантириш ва уларга кредит-молия хизматларини кўрсатиш мақсадида тузилади. Бунақанги банкларни таъсисчилари ва иштирокчилари бўлиб, маҳаллий ҳукумат органлари, иштимой ташкилотлар, суғурта жамиятлари ва банклар бўлиши мумкин, яъни қайсики маҳаллий инфратузилмани ривожланиши билан манфаатдор бўлган ташкилотлар. Бу банкларнинг асосий фаолияти – коммунал хўжаликни, қурилишни ва маҳаллий корхоналар ва ташкилотларни кредитлашдан иборатдир.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики Россия Федерацияси банк тизими ҳам Ўзбекистон Республикаси сингари икки поғонали банк тизимидан иборатдир.

Тижорат банклари устав капиталининг миқдорига қараб кичик, ўрта ва йирик банкларга бўлиниши билан ажралиб туради, айниқса йирик банкларнинг (яъни Россия Сбербанки, ВТБ, Газпромбанк, Петрокоммерс банкларнинг) улуши ҳаддин ташқари каттадир.

Россия Федерацияси тўлов тизимининг тузилиши.

Ҳар бир давлатнинг тўлов тизими мураккаб бўлиб унинг таркибига миллионлаб хужалик субъектлари ҳамда бошқа давлатларнинг ташқи агентлари кирган ривожланган телекоммуникацион тармоқни узида мужассамлаштиради. Бу ўзаро муносабатларининг асоси бўлиб ҳисоб-китоблар ва тўловлар бўлиб, бу жараён натижасида ўзаро талаблар ва мажбуриятлар қониқтирилади. Нақт ва нақтпулсиз шаклидаги пул оқими ёрдамида жами тўловларни йиғими сифатида пул обороти ташкил топади, шунда миллий махсулотни сотилиши, тақсимланиши ва қайта тақсимланиши ва ишлатилиши таъминланади. Нақтпулсиз тўлов обороти энг асосийси бўлиб пул оборотини 90 % гача етади ва қуйидаги йул билан амалга оширилади:

- 1) кредит муассасаларида пул маблағларини тўловчи ва олувчи ҳисобларида ёзувларни амалга ошириш орқали;
- 2) ўзаро талабларни зачет қилиш орқали;

3) муомаладаги тўлов инструментлари (векселлар ва бошқаларни) олди-бердиси ёрдамида.

XX асрнинг 90-чи йиллар бошида Швейцариянинг (Базель шаҳрида) Халқаро Ҳисоб-китоб Банки (BIS) қошида тўзилган тўлов ва ҳисоб-китоб тизими бўйича Кўмита кўрсатмасига асосан ҳисоб-китоб доирасида терминлар аппарати тўзилган.

Бирдан бир асосий терминлардан ҳисобланган **“тўлов тизимини”** ролини баҳолаш жуда қийиндир.

BISнинг терминлар тўпламига мувофиқ **тўлов тизими** деганда муассасалар, юридик нормалар, инструментлар, процедуралар, техник дастурлар, иштирокчилар ўртасида ҳисоб-китобларни амалга оширишни таъминловчи коммуникация ва информация воситалари тўпламига тушунилади.

Тўлов тизими амал қилиш жараёнида жамиятда кўп қиррали иқтисодий муносабатлар аниқ шаклни ўзида мужассам эттиради яъни бу муносабатлар пул олиниши билан якунига етади.

Давлатларда тўловларни суммаси ёки мамлакатларни тўлов тизимининг ҳаракати жуда каттадир. 2000 йилнинг маълумотларига қараганда ривожланган давлатларда (АҚШ, Франция, Буюкбритания, Япония) унинг 3-5 кунлик миқдори бир йилдаги ЯИМ миқдorigа тенгдир. Россияда 2006 йилда 22 кунлик тўлов миқдори йиллик ЯИМ тенг бўлган.

Тижорат банклари учун ҳисоб-китоблар – банкларнинг бирдан-бир бош фаолияти бўлиб, кўп жиҳатдан уларни келгусида тараққий этиши учун катта омилдир. Баъзи бир банкларни маълумотга қараганда пул маблағларини ўтказиш хизматларидан олинadиган даромад каттагина даромадларда ўз улушига эгадир. Банкларда ҳисоб-китоб операциялари банкларни жами операцион иши вақтини 2/3 қисмини ташкил этади.

Аҳоли учун ҳисоб-китоблар – ҳаёт фаолиятининг ва иқтисодий имкониятларини сафарбар қилишнинг энг зарурий шартидир.

Ташқи рискларни чизмада кўйидагича кўрсатиш мумкин.

1-чизма

Халқаро молиявий ва иқтисодий инқироз шароитида тадбиркорларнинг асосий эътибори давлат рискларига қаратилган ва уларни даражаси жуда кучайиб бормоқда. Давлат рисклари жуда кўп омилли бўлиб, кўпгина молиявий-иқтисодий ва социал-сиёсий ўзгаришлар билан қўшилиб кетиб юзага келади. Шу муносабат билан банкларни олдида давлат рискинни экспертиза қилиш ва рейтингини аниқлаш ҳамда уни қоплаш муаммоси юзага келади.

Давлат рискинни шу давлат билан боғлиқ бўлган суверен ҳукуматни ҳаракатлари қарздорни имкониятига қандай даражада таъсир қилиши даражаси билан аниқланади ва қарздор ўз мажбуриятини қандай қисмини бажара олиши билан баҳоланади. Давлат рискиннинг умумий доирасида трансферт ва сиёсий рисклар ётади.

Трансферт рисклар ўзида қарздорни контрагент мамлакатида иқтисодий вазиятни ўзгарганлиги муносабати билан ўз мажбуриятини бажараолмаслиги (валюта чегаралинишлари киритилиши оқибатида) рискинни акс эттиради. Худди шундай бу риск давлат даражасида ҳам бўлиши мумкин, яъни агар давлат хорижий давлатлардан қарз олиб тўловга қобилиятсиз бўлиб қолиши мумкин худди Грция давлати сингари ёки бу риск компания даражасида ҳам юзага келиши мумкин, яъни баъзи бир давлат иқтисодий сиёсат юритиш вақтида хорижий инвесторларни капиталини ўтказишда чекгараланишлар ўрнатиб қолиши мумкин.

Нотижорат (сиёсий) рисқи ўзида инвестиция киритилган давлатда кўзда тутилмаган сиёсий омиллар оқибатида компания учун молиявий йўқотишлар содир бўлишини кўзда тутлади. Шундай қилиб сиёсий риск давлат ҳукуматини олиб бораётган сиёсат курсини ўзгариб қолиши ёки унинг фаолиятидаги имтиёзли йўналишлар ўзгариб қолиши натижасида содир бўлади.

Тижорат рисқи шартнома имзолангандан кейин баҳоларни ўзгариши муносабати билан юзага келади: айниқса ҳисоб-китобларни инкасса шаклида импортёр товарларни қабул қилишдан бош тартади; ҳужжатлардаги камчиликлар ёки товарни пулини тўлашда; харидорни ёки қарздорни тўловга қобилиятсиз бўлиб қолишида; валюта курсини беқарор бўлиб қолишида.

Ташқисавдо рисклари ичида асосий ўринни валюта рисклари эгаллайди, у ўзида валюта баҳоси курсини ўзгариши натижасида валюта йўқотилиши ховфини акс эттиради, у ташқисавдо шартномасини имзоланиши билан унга тўловни амалга ошириш ўртасидаги вақт ўтишидаги курсдаги тафовут юзага келиши билан содир бўлади.

Валюта рисклари табиати ва юзага келиши жойига қараб қўйидаги турларга бўлинади:

- операцион рисклар – савдо операциялари билан боғланган бўлиб, тўловни амалга ошириш учун шартнома имзоланаётганда ёки келгусида хорижий валютада маблағни олаётганда содир бўлади. Ушбу рисқни кўтилайдиган маблағлар оқимини валюта курси ўзгариши натижасида кўриладиган зиён ёки олинмай қолинадиган фойда миқдори билан аниқланади.

- Трансляцион (бухгалтерия) рисклари хорижий бўлимларни активлари ва пассивларини ҳамда фойдасини миллий валютада қайт баҳолаш билан боғлиқ бўлиб, шунингдек улар инвестицияларни экспорт ва импорт қилишда ҳам юзага келиши мумкин.
- Иқтисодий рисклар келгусидаги шартномалар бўйича умумий иқтисодий ахвол компания жойлашган давлатда ёки ҳамкор жойлашган давлатда ҳам ўзгариши орқали даромадларни йўқотиш мумкинлиги билан боғлиқ ва юзага келади.
- Яширин рисклар экспорт ва импорт операциялари бўйича валюта курсларини тебраниши натижасида ҳисоб-китобларга боғлиқ ҳолда юзага келади.

Валюта riskини юзага келиш асосида кўрсатилган даврда пул мажбуриятини реал қийматини ўзгариши ётади. Экспортёр агар валюта курси баҳоси валюта тўловига нисбатан пасайса зиён кўради, чунки шартномада кўзда тутилганга нисбатан кам реал қиймат олади. Импортёр учун валюта riskи тескари ҳолатда юзага келади, яъни валюта тўловига нисбатан валюта баҳоси агар кўрарила бошласа содир бўлади.

Дунё амалиёти валюта riskини суғурталашни қўйидаги асосий принципларини ишлаб чиқишган. Ҳар битта валюта бўйича нетто-позициялар йиғилиб, келишувни тўзилиши ва ижроси муддати бўйича сараланади, алоҳида келишувлардан ташқари ҳар ойни охирида суғурта қилиниши зарур. (Е.Е. Куликова. Управление рисками: инновационный аспект.-М.: Бератор Паблицинг, 2008 г.- С.32).

Экспорт ва импорт операциялари иштирокчилари на фақат тижорат ва валюта riskларига дучор бўладилар, балки кредит ва фоиз riskларига ҳам тўқнаш келадилар. Кредит riskи ўзида кредиторга тўланиши керак бўлган кредит бўйича асосий қарз ва унга ҳисобланган фоиз суммасини қарздор томонидан тўламаслигини акс эттиради. Қарздорни тўлайолмаслигида бу riskни қарз берувчи ўзида ҳис қилади. Фоиз riskи – кредит келишувида кўзда тутилган ставкага нисбатан бозор фоиз ставкаси ўзгариши боғлиқ ҳолда йўқотиш хавфи бўлиб, кредит келишуви имзоланиши ва унга тўлов амалга оширилиши ўртасидаги даврда юзага келади. Бунда қарз олувчи бозор фоиз ставкасини пасайишида, кредитор эса – бозор фоиз ставкасини кўтарилишида ўзида ҳис қилади.

Дунё амалиёти ташқи савдо операцияларини ўтказишда содир бўладиган riskлардан ҳимоя қилиш стратегиясини танлашда қўйидаги ёндашувларни танлаганлар:

1. Riskни суғурталаш бўйича махсус тадбирлар қабул қилиниши зарур.
2. Суғурта қилиш мақсадида ташқисавдо шартномаларини бир қисмини ажратиш керак.
3. Riskни суғурталашни аниқ усули ва вариантини танлаш керак.

Шундай қилиб, халқаро савдода riskларни ўсиши билан экспорт ва импорт шартномаларида валюта-молия ва тўлов шарт-шароитлари махсус аҳамият касб этмоқда. Бу шарт-шароитларни шартномада

етарли даражада аниқланиши ҳисоб-китобларни ишончли ва тез амалга оширилишини таъминлайди ва қатор ташқи иқтисодий рискларга боғлиқ бўлган йўқотишлардан қочиш имкониятини беради.

Ҳозирги замон нақдпулсиз ҳисоб-китобда уларни тузилишини шундай принципларини юридик базаси шаклланганки у ҳар томонлама бозор иқтисодиёти учун характерлидир.

Биринчи принцип – барча корхона ва ташкилотлар уларни мулкӣ ташкил топмиш шаклидан қатъий назар пул маблағларини (шахсий ва жалб қилган маблағларини ҳам) банкдаги ҳисоб рақамида сақлаши мажбурдир. Корхона кассасида кунни охирида белгиланган касса лимити қолдиғидан ошмаган нақд пулгина қолиши мумкин. Бу қолдиқ миқдори ҳам корхона билан келишилиб банк томонидан белгиланади. Ушбу принципга молиявий операцияларни бажаришда хужалик субъектлари томонидан амал қилиниш пул маблағларини нақдпулсиз ҳисоб-китоб қилишнинг асосини ташкил қилади.

Иккинчи принцип - миждоз ҳисобидан пул маблағларини ўтказиш миждозни фармойишига асосан фақат банк томонидан амалга оширилади.

Миждоз томонидан пул маблағларини ўтказиш тўғрисидаги фармойиш турли шаклларда бўлиши мумкин:

- Ҳисобдан пулни кўчириш тўғрисида бўйруқ аҳамитига эга бўлган тўлов документини (тўлов топшириқномаси, ҳисоб-китоб чеки, аккредитив очиш бўйича ариза) ёзиш йўли билан;
- Кредитор томонидан тақдим қилинган (тўлов талабномаси), ҳисоб хужжатини тўлашга розичилик бериш шаклида.

Ҳисобдаги пул маблағини миждоз розилигисиз фақат суд қарори билан ва қонунда белигиланган бошқа ҳолатда ҳамда миждоз билан банк ўртасида тўзилган шартномага асосангина йўл қўйилади.

Учунчи принцип – нақдпулсиз ҳисоб-китоблар шаклини бозорда субъектлар томонидан танлаш эркиндир ва улар хужалик шартномасида акс эттирилади, банклар шартнома муносабатларига аралашишга ваколат берилмаган.

Тўловчи ҳисоб-китоб операцияларида бош субъект сифатида фаолият юритади. Барча нақдпулсиз ҳисоб-китобларнинг шаклларини қўллаб тўловни амалга ошириш борасидаги ташаббус фақат унга берилган. Ушбу ҳолат мамлакат иқтисодиётида амал қилаётган бозор муносабатларига мувофиқдир ва мос тушади.

Тўртинчи принцип – тўловнинг муддатлиги. Тўловни муддатида бажарилиш принципи жуда катта амалий аҳамиятга эгадир, чунки корхона уни олдиндан била тўриб ўзининг тўлов оборотини рационал тўза биланди, кўшимча пул ресурсларини жалб қилиниши зарурлигини аниқлайди ва ўз балансини ликвидлигини бошқариши мумкин.

Тўловни ўз вақтида бажармаган иштирокчи, уни айби билан бу ҳолат содир бўлган бўлса у жарима тўлаши шарт.

Агар кредит муассасаси мижоз пул маблағларини ўз вақтида ўтказмаган ё ҳисобга нотўғри ўтказган ҳамда ҳисобдан нотўғри кўчирган ҳолатларини содир этса шу маблағ суммасидан келиб чиқиб Россия Банки қайта молиялаштириш ставкасидан келиб чиқиб ҳисобланган фоиз суммаси миқдорида жарима тўлайди.

Бешинчи принцип - тўловнинг таъминланганлиги. Тўловчини тўлови ҳозирги ёки кейинги вақтда ўнинг ҳисобига маблағни тушуши таъминланган бўлиши зарур ёки уни кредит олиш ҳуқуқи мавжуд бўлиши шарт. Тўлов таъминланганлиги шу дақиқада ва келгусида таъминланганликка бўлинади. Шу дақиқада тўловни амалга ошириш учун тўловчини етарли даражада ҳисобида ликвидли маблағи борлиги билан аниқланади. Келгусида таъминланганлиги аккредитив очиш ёки ҳисоб рақами буйича овердрафт шаклида кредит линияси очилиши билан ҳам амалга оширилади.

Тўловни таъминланганлик принципи тўловни кафолатлайди, хўжаликда тўлов интизомини мустаҳкамлайди, охир оқибатда ҳисоб-китобни амалга ошираётган барча иштирокчиларини тўловга ва кредитга қобилиятини ҳам мустаҳкамлайди.

Россия Федерациясида ҳам бошқа давлатлар сингари барча шаклдаги тўлов турлари қулланилади:

1. **Тўлов топшириқномаси билан ҳисоб-китоблар**, у ўз навбатида кредит пул ўтказишига ва тўлов топшириқномаси пул ўтказишига бўлинади. Россия Федерациясида тўлов оборотининг 90 % нисбатан кредит пул ўтказишига тўғри келади.

Ушбу операцияларни юридик базаси бўлиб РФ ГК 877-885 моддаларига мувофиқ Нақтпулсиз ҳисоб-китоблар йўриқномаси ҳисобланади.

2. **Документар аккредитивлар билан ҳисоб-китоблар** –МТП УСР 600 халқаро документар аккредитивлар келишувига мувофиқ.

3. **Инкассо буйича ҳисоб-китоблар** – МТП 522 унификацияланган инкассо тартиби бўйича.

4. **Чеклар билан ҳисоб-китоблар**. 1931 йил 19 мартда Женева конвенцияси унификацияланган банк чеклари режим нормасига мувофиқ амалга оширилади.

5. **Векселлар ёрдамида ҳисоб-китоблар** : Россия амалиётида жуда кенг қулланилади. У Оддий вексель ва Переводной вексельни иккала шакли ҳам амалиётда қўлланилади. Маълумки Ўзбекистон Республикасида векселлар муомаладан чиқариб ташланган. Россия Федерациясида “Переводном ва оддий векселлар тўғрисида” Федерал Қонунни 5 моддасига мувофиқ муомалада амал қилади.

6. **Ўзаро талабларни зачет қилиш йўли билан ҳисоб-китоблар**.

7. **Бартер келишувлари**. Маълумки бизнинг республикамизда бартер келишувлари ҳам Республика Президенти Фармони билан халқаро ва ички ҳисоб-китобларда қўлланиши тақиқланган.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики Россия Федерацияси тўлов тизимини ўзининг тўлов шакллари турли хиллиги ва

бизнинг республикамизда қўлланмаётган 3 та турдаги ошиқча ҳисоб-китоб шакллари қўлланиши билан ажралиб тўради. Буларни ҳаммаси албатта мамлакатда ҳисоб-китобларда пул оборотини ўсишига ва тезлашишига ёрдам беради, бизнесменлар ва аҳолига қўшимча имкониятлар яратади.

Хохлаган савдо операцияси аввалдан сотувчи ва харидор манфаатлари ўртасида қарама-қаршиликдан иборат бўлади. Улар бир бирлари билан компромис ҳолатига келганда тўлов шакли танланиб шартнома имзоланади. Тўлов усулини танлаш – ўта муҳим вазифадир, чунки у пул маблағи ва товар ҳаракати схемасини аниқлайди.

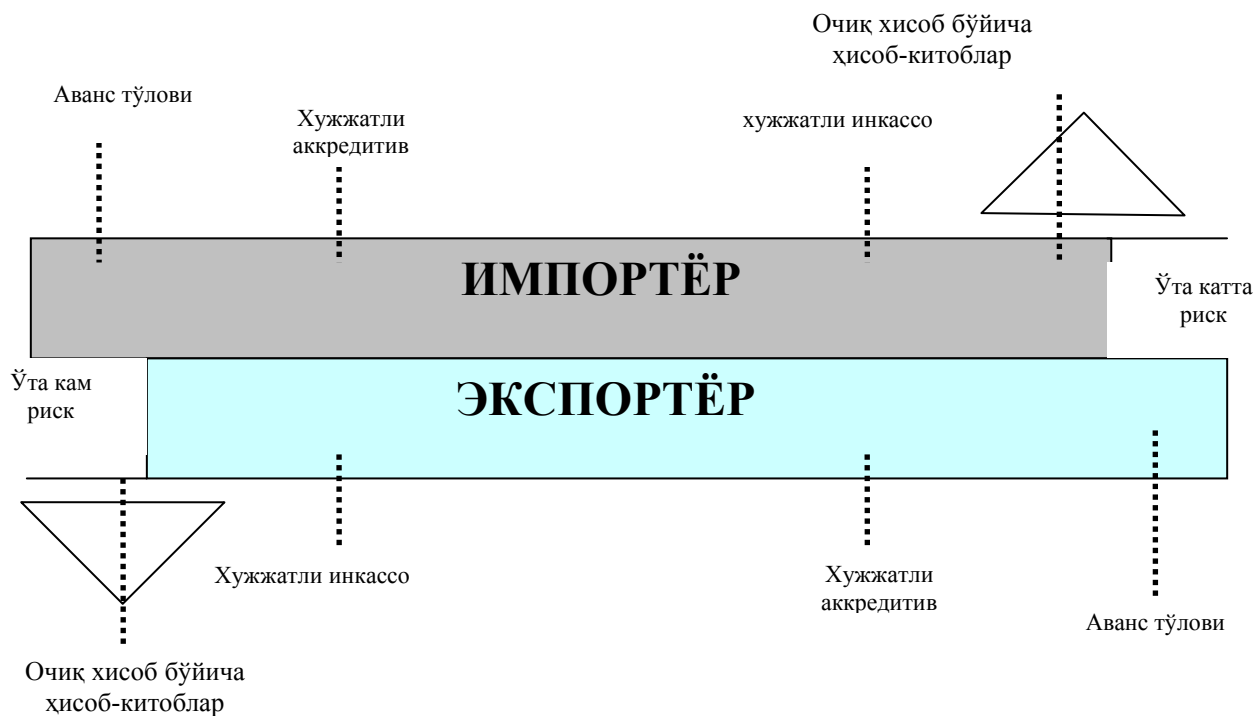
Тўлов усулларининг ҳар бири ўзининг афзалликларига эга бўлиб, ҳамкорларни қайсидир бирига нисбатан манфаатли бўлиши мумкин. Чунки экспортёр ва импортёрларни манфаатлари бир бирига мос келмайди, гоҳида улар бир-бирига бутунлай тесқаридир. Шунинг учун хорижий ҳамкорлар билан ҳисоб-китоб шартлари танланаётганда экспортёр ёки импортёр манфатидан келиб чиқиб тўрлича ёндашиш лозим бўлади.

Бир вақтнинг ўзида дунё амалиёти инкассо, аккредитив, банк ўтказиши, аванс ҳисоб-китоблари, очиқ ҳисоб бўйича ҳисоб-китоблар, векселлар ва чеклар кўринишида ҳисоб-китоблар сингари халқаро ҳисоб-китоб шакллари ишлаб чиқишган.

Товарларни экспорт ёки импорт шартномаларини тўзишда экспортёрлар ёки импортёрлар йўқотишлардан қочиш ёки уларни минимал даражага тушириш учун ҳисоб-китобларни ишончли бўлишини таъминлаш зарур. Экспортёрлар учун хорижий ҳамкорларни тўлай олмаслик ёки ўз вақтида тўлай олмаслик, импортёрларни эса товарни жунатмаслик ёки ўз вақтида жунатмаслик rischi мавжуд. Бу riskлардан улар ҳисоб-китоб шакллари оптималини танлаб ва уни қўйидаги чизмада кўрсатилгандек шартномада грамотна акс эттириб улар суғурта қилишлари мумкин.

2-чизма

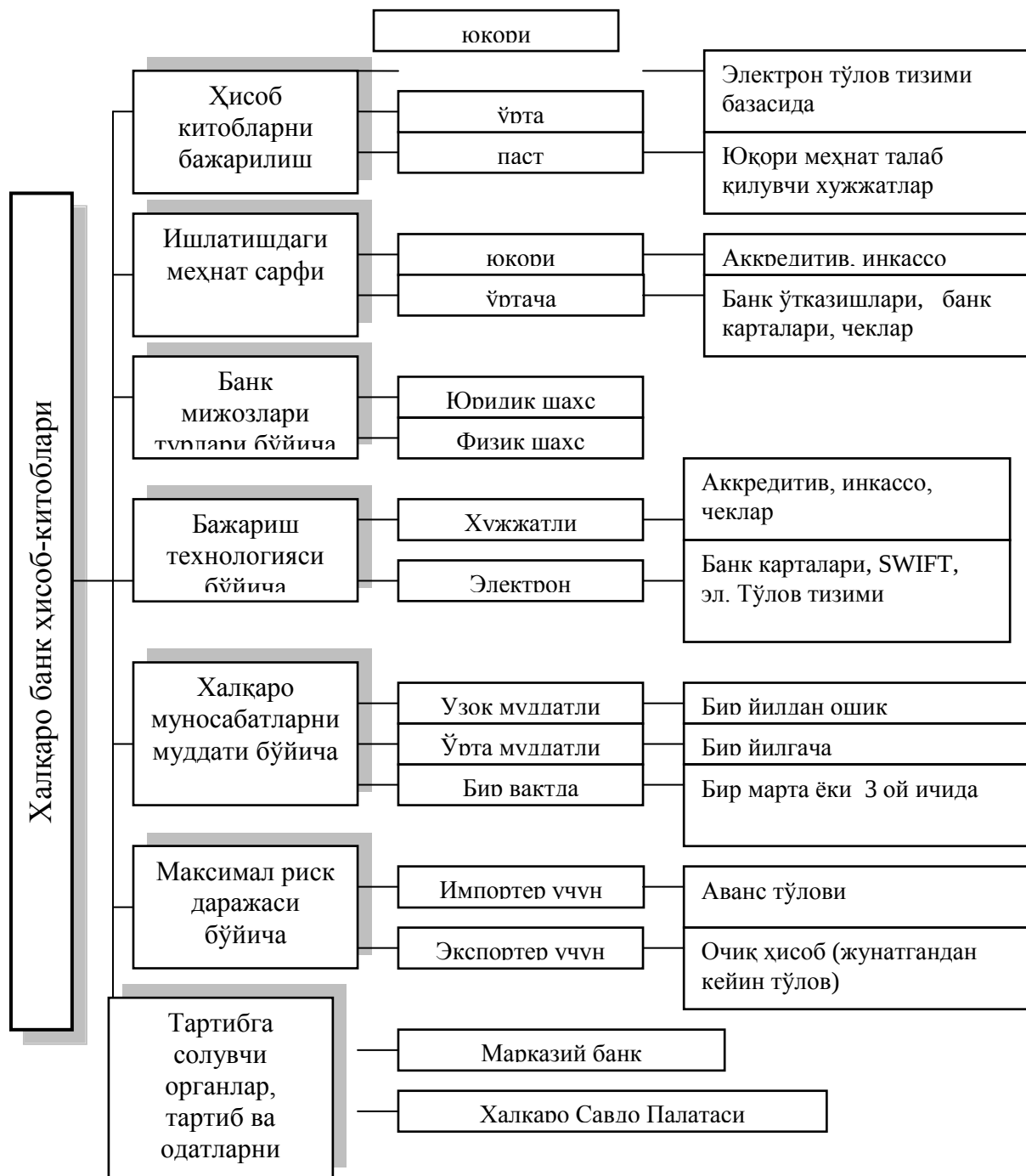
**Турли ҳисоб-китоб шаклларида контрагентлар учун
тўламаслик ёки товарни жунатмаслик riskларини баҳолаш**
(Слепов В.А. Международные торговые расчеты. М.: ФБК Пресс. 2000-С.70)

Учинчи чизмада тижорат банклари томонидан қўлланиладиган халқаро ҳисоб-китобларнинг умумий классификасияси намоён қилинган.

3 чизма

Экспорт-импорт операцияларида қўлланиладиган халқаро ҳисоб-китобларнинг умумий классификасияси

Халқаро ҳисоб-китобларни тарихига эътибор қаратадиган бўлсак улар қўйидагича шаклланган:²

¹ Муаллиф томонидан тўзилган

² Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник / под ред. Л.Н. Красавиной - М.: Финансы и статистика, 2006 г. – С. 140

1. Импортёрлар ва экспортёрлар ва уларнинг банклари ташқи савдо муносабатларидан шартнома муносабатларини расмийлаштиришга, жунатишга, товарни ва уни хужжатларини қайта ишлашга ҳамда тўловни амалга ошириш ишларига маълум даражада киришибборишган. Ҳисоб-китобларни аниқ шаклига қараб улар ўртасида мажбурият ва жавобгарлик тақсимланган.

2. Халқаро ҳисоб-китоблар миллий норматив қонуний актлар ҳамда халқаро банк тартиб ва одатлари билан тартибга солинади.

3. Халқаро ҳисоб-китобларнинг объекти – хужалик алоқаларини интермиллийлашуви ва банк операцияларини унверсаллашуви билан унификациялашган. 1930 ва 1931 йилларда Женева конференциясида халқаро Вексел ва Чек конвенцияси қабул қилинган, унга асосан халқаро ҳисоб-китобларда вексел ва чекларни ишлатишни мураккаблиги бартараф этилган, бир сўз билан айтганда вексел ва чекларни ишлатиш борасида унификацияланган халқаро қонуни қабул қилинган. XX асрнинг бошларида Парижда тўзилган Халқаро савдо палатаси хужжатли аккредитивлар документар инкассо бўйича Унификацияланган тартиб ва одатларни ишлаб чиқади ва чоп этади.³ Дунёнинг кўпчиликлари банклари аккредитив ва инкассо бўйича Унификацияланган тартибга қўшилишини эълон қилганлар.

4. Халқаро ҳисоб-китоблар белгиланган тартибга асосан хужжатларга асосланади, яъни молиявий ва тижорат хужжатларига нисбатан амалга оширилади. Молиявий хужжатларга оддий ва ўтказиладиган векселлар, чеклар ва тўлов тилхатлари киради. Тижорат хужжатларига ҳисоб-фактураси; товарни жунатганлиги ёки ортишга қабул қилинганлигини тасдиқловчи хужжатлар (коносамантлар, темир йўл, автомобил ва авиация накладнойлари, почта квитанциялари ёки аралаш транспорт накладнойлари); суғурта хужжатлари; товарни келиб чиқишини, сифатини ва таркибини тасдиқловчи сертификатлар ва бошқалар киради. Банк хужжатларни таркибини ва

³ Моисеев С. Р. Международные валютно-кредитные отношения. Учебное пособие – М.: изд. «Дело и Сервис», 2003 г. – С. 74

тўлиқлигини текширади. Шунинг билан бир қаторда Халқаро Савдо Палатаси ва СВИФТ ташкилоти билан электро “қоғозсиз” савдо концепсияси - электрон шартномалар, электрон молиявий инструментлар ва ҳисоб-китоблар тушунчаси қўшилган ҳолда ишлаб чиқилган.

5. Халқаро тўловлар турли хил валюталарда амалга оширилади. Шунинг учун улар валюта операциялари билан яқиндан боғланган, уларни самарали амалга оширилиши валюта курслари динамикасига таъсир ўтказди.

Шуни қайд этиш зарурки бир пайтлар илғор давлатларнинг миллий кредит пуллари халқаро ҳисоб-китобларда бемалол ишлатилган, хусусан биринчи жаҳон уришига қадар халқаро ҳисоб-китобларда Англиянинг фунт стерлинги 80 фоизни ташкил этган. Кейинчалик унинг улуши 40 фоизгача тушиб қолган, АҚШ нинг доллари эса 60 фоизгача кўтарилган. Ўтган асрни 70-чи йилларидан бошлаб халқаро ҳисоб-китобларда ҳисоб валюта бирлиги СДР ва нисбатан давлатлараро ҳисоб-китобларда айниқса ЭКЮ ишлатилган, кейинчалик 1999 йилдан бошлаб аста секин у расмий ва хусусий секторда еврога алмаштирилди, валюта баҳоси ва валюта тўлови сифатида.⁴ Халқаро савдонинг ҳозирги ташқи савдо операцияларининг амалиётида асосан АҚШ доллари, евро, япония йенаси, швейцария франки ишлатилади. Европа иқтисодий ва валюта иттифоқи тўзилиши билан мана 10 йилдан ошиқ муддатда евро дунёнинг иккинчи илғор валюталари қаторидан жой олди. Шунга қарамай дунё бозорида хом-ашё ва ёқилги-энергия товарларини ҳисоб-китоби ананавий равишда АҚШ долларида амалга оширилади.⁵

Банк ишини халқаро амалиётида ишлатиладиган ҳисоб-китоблар шакллари ва уларни механизмини кўриб чиқамиз.

Ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли – ушбу келишув шартига биноан банк миждозни илтимосига биноан учунчи шахсга (аккредитив очилган -бенефициарга) тўловни амалга ошириб беради ёки бенефициар томонидан тақдим қилинган траттани тўлашга розилик ёки хужжатларни

⁴ Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник / под ред. Л.Н. Красавиной - М.: Финансы и статистика, 2006 г. – С. 141

⁵ по материалам сайта www.bis.org

сотиб олишга розичликни амалга оширади.⁶ Аккредитив бўйича банкнинг мажбурияти мустақил ҳисобланди ва томонларнинг тижорат шартномаси бўйича ҳуқуқий муносабатларига боғлиқ бўлмайди.

Аванс тўловидан кейин экспортёрлар учун аккредитив шаклидаги ҳисоб китоблар энг мақбул ва манфаатли ҳисобланади, чунки бунда банклар маълум шарт шароитлар бажарилгандан кейин тўловни амалга ошириш мажбуриятини оладилар. Бундан ташқари ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли инкассо шаклидаги ҳисоб-китобга нисбатан қўйидаги афзалликларга эга:

- Ҳисоб-китоб ўта ишончли ва товарлар учун ўз вақтида тўланиши кафолатланган, чунки бу операцияларни банклар бажаради;
- Тўлов суммасини олиниши жуда тез, товарларни ортиб жунатгандан кейин жунатилган товар хужжатлари тақдим қилиниши биланоқ банклар тезда тўловни амалга оширса;
- Экспортёр давлатига хорижий валютада аккредитив очилганда импортёрни валютани ўтказишга розичилиги олинганда.

Ҳисоб-китобларни инкассо шакли – бу банк операцияси бўлиб, бунда ёрдамида банк миқдори топшириғига асосан импортёрдан уни номига ортиб жунатилган товар ёки кўрсатилган хизмат учун пул маблағини олади ва бу маблағларни экспортёрни банкдаги ҳисоб рақамига ўтказиб беради.

Инкассо шаклидаги ҳисоб-китобларда қўйидагилар жарёни иштирокчилар ҳисобланади:

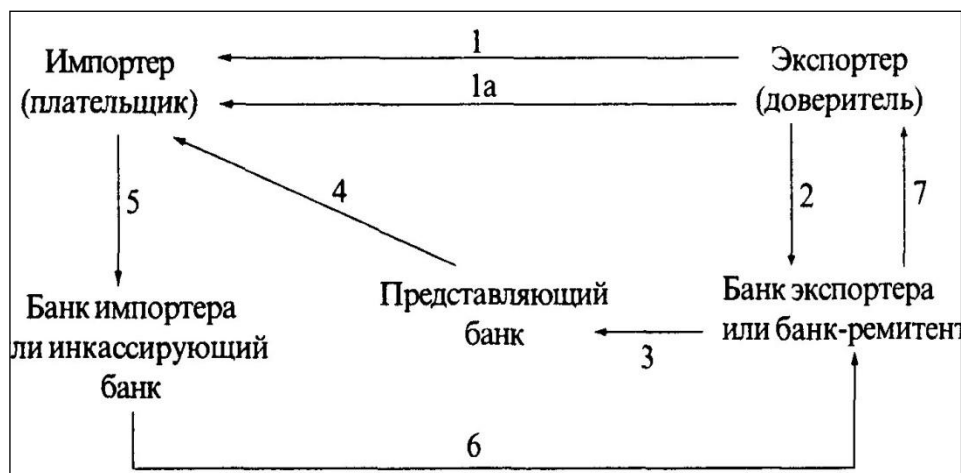
- Ўзини банкка инкассо операциясини бажаришга топшириқ бераётган ишончли юридик ёки физик шахс;
- Инкассо операциясини бевосита амалга оширувчи ремитент-банк;
- Валюта маблағини олувчи инкассо банк;
- Импортёр-туловчига хужжатларни тақдим этувчи банк;
- туловчи.

⁶ Унифицированные правила и обычаи для документарных аккредитивов (публикация МТП 2007 года UCP №600)

5-чи чизмада хужжатли инкассо бўйича ҳисоб-китоблар механизмини кўриб чиқамиз:

4 чизма

Документар инкассо бўйича ҳисоб-китоблар схемаси ⁷

1. Экспортёр импортёр билан товарни сотиш бўйича шартномани хужжатли инкассо шarti билан ҳисоб-китобни амалга ошириш тартиби билан, унга товарни жунатади. 2. Экспортёр ўзини банкига инкассо топширикномаси билан тижорат хужжатларини жунатади. 3. Экспортёр банки инкассо топшириғи ва тижорат хужжатларини тақдим этувчи банкка (ёки импортёр банкига) жунатади. 4. Тақдим этувчи банк бу хужжатларни импортёрга тақдим этади. 5. Импортёр инкасса банкни хужжатларини тўлаб беради. 6. Инкассо банк ремитент-банкка (ёки экспортёр- банкка) тўловни ўтказади. 7. Ремитент-банк ўтказилаган суммани экспортёр ҳисобига ўтказади.

Оддий ва хужжатли инкассо фарқланади. Оддий (соф) инкассо тижорат хужжатлари тақдим этилмасдан, молиявий хужжатлар бўйича тўловни ўндириб олишни англатади; хужжатли (тижорат) инкассода тижорат хужжатлари билан биргаликда молиявий хужжатларга нисбатан тўлов амалга оширилади. Бунда банкларда ҳеч қанақа хужжатларни тўлаш бўйича мажбурият бўлмайди.

⁷ Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник / под ред. Л.Н. Красавиной - М.: Финансы и статистика, 2006 г. – С. 143

Инкассо шаклидаги ҳисоб-китоблар импорт операцияларини амалга оширишда нисбатан мақсадга мувофиқдир, чунки бунда ташқи савдо бирлашмаларини ресурсларини жалб қилмайди, бундан ташқари уларга нафақат товарларни ҳужжатларини текширишга балки уни қийматини тўлагунча товарни ўзини ҳам текшириш имконини беради.

Банк пул ўтказиши ўзида битта банкни иккинчи банкка ўтказиладиган маълум пул маблағни олувчига тўлашни англатади.⁸ Халқаро ҳисоб-китобларда банклар ўзининг мижозларини пул ўтказиш бўйича топшириқномаларини бажариб келади.

Бу операцияларда: пул ўтказиб берувчи қарздор; топшириқномани қабул қилувчи ўтказиб берувчи банк; ўтказиб бериладиган суммани амалда мижоз ҳисобига ўтказувчи банк; ўтказиладиган суммани қабул қилувчи шахс.

Банк пул ўтказиши шаклида инкассо, ўзил-кесил ҳисоб-китоб шакли, аванс тўлови каби тўловлар амалга оширилади. Бундан ташқари банк ўтказиши ёрдамида бошқа операцияларни қайта ҳисоб-китоблар ҳам амалга оширилади. Банк пул ўтказишлар амалда банк кафолатлари билан ўйғунлашиб ҳам кетади. Айниқса экспортёрлар банк пул ўтказишларини банк кафолати билан ўйғунлашиб кетишини эстайдилар, қачонки импортёр томонидан товар тўланмаган тақдирда кафолат ҳисобидан тўловни амалга оширилишини эстайдилар.

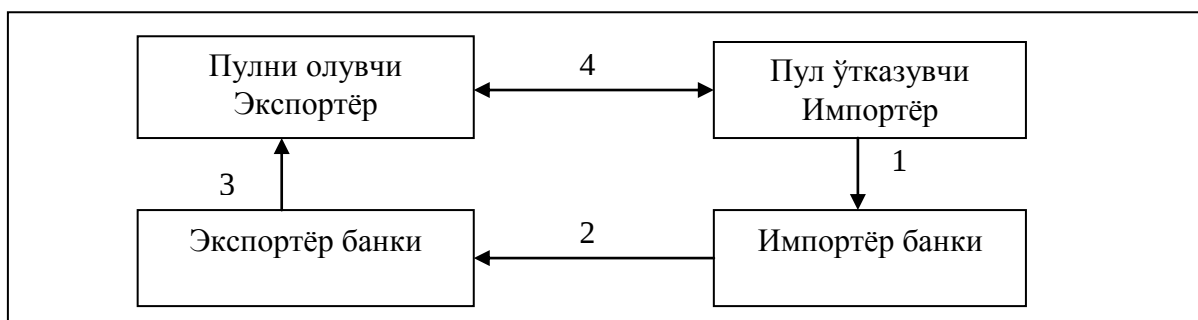
Банк пул ўтказиши ёрдамида ҳисоб-китобларни нисбатан жуда оддий механизми мавжуд ва у кейинги 6-чи чизмада кўрсатилади.

5-чи чизма

Банк пул ўтказишлари схемаси⁹

⁸ Мовсесян А.Г., Огнивцев С.Б. Международные валютно-кредитные отношения. Учебник – М.: Инфра, 2005 г. – С. 135

⁹ Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник / под ред. Л.Н. Красавиной - М.: Финансы и статистика, 2006 г. – С. 144

Импортёр банкка тўлов топшириқномаси тақдим этади, ушбу маълумотларга нисбатан импортёр банки тўлов топшириқномасини экспортёр банкига йўналтиради. Экспортёр банки топшириқномани олиб уни ҳақиқийлигини текширади ва экспортёр ҳисоб рақамига иаблагни ўтказиш операциясини амалга оширади.

Банк пул ўтказишининг иқтисодий мазмуни товар ёки хизмат етказиб берилганга қадар аванс тўлови амалга оширилаётибдими ёки уларни импортёр томонидан олингандан кейин амалга оширилишига қараб ўзгаради.

Экспортёр учун, аванс шаклидаги ҳисоб-китобларни энг манфаатлиси импортёр томонидан тўловни товар ҳали ортиб жунатилмагунча қадар амалга оширилиши қизиқарлидир. Аванс тўлови ҳақиқатда импортёр учун манфаатсиз бўлиб, экспортёрни яширин кредитлашни аниқлатади.¹⁰ Бундан ташқари аванс пул ўтказилиши импортёр учун экспортёр томонидан шартнома шарти бажарилмаса ва товар етказиб берилмаса пул йўқотиш rischi келиб чиқади. Импортёрни бу ҳисоб-китоб шартига розичилиги товарни қандай бўлмасин экспортёрни етказиб беришидан манфаатдор эканлига боғлиқ.

Очиқ ҳисоблар бўйича ҳисоб-китоблар импортёрни экспортёрга товарни олгандан кейин мунтазам тўловини ўзида акс эттиради. Халқаро ҳисоб-китобларни ушбу шакли осик ҳисобларни кредитлашбилан боғланган. Очиқ ҳисоблар бўйича қарздорликни қоплаш ҳисоб-китоби тартиби ҳамкорлар ўртасида маълум келишувга асосан кўзда тутилади. Одатда тўловлар

¹⁰ Моисеев С. Р. Международные валютно-кредитные отношения. Учебное пособие – М.: изд. «Дело и Сервис», 2003 г. – С. 74

белгиланган муддатлардан кейинамалга оширилади (товарлар ортиб жунатилгандан кейин, ойни ўртаси ёки охирида). Ушбу ҳисоб-китоблар шаклини ўзига хослиги, товарларни ҳаракати пул ҳаракатини узиб кетишидадир.

Очиқ ҳисоблар буйича ҳисоб-китоблар импортёр учун ўта манфаатлидир, чунки у олинган товарларни баҳосини кейинчалик тўлаб беради, берилган товар кредитлар учун алоҳида фоиз тўланмайди: етказиб берилмаган ёки қабул қилинмаган товарларга тўлов rischi умуман бўлмайди. Экспортёрлар учун ҳисоб-китобларни бу шакли унчалик манфаатли эмас, чунки тўловни ўз вақтида амалга оширилишига ишончли кафолат йўқ, уни капиталини айланиши секинлашади, гоҳида банк кредити олишга ҳам тўғри келиб қолиши мумкин.

Дунё амалиётида векселлар, чеклар ва банк карталари ишлатилиши билан ҳисоб-китоблар ҳам қўлланилади. Ўтказиш векселлари одатда экспортёр томонидан импортёрларга нисбатан қўлланилади. Шакллари, реквизитлари, тақдим қилиш шарти ва тратгани тўланиши 1930 йилда Женевада вексел бўйича қабул қилинган конвенция қонунчилигига асосланади.

Халқаро ҳисоб-китобларда шунингдек чеклар ҳам ишлатилади. Агар тўлов чек ёрдамида амалга ошириладиган бўлса, ё қарздор (харидор) мустақил равишда чек (мижоз чеки) тақдим қилади ёки унга банк чеки ёзиш топшириғини беради. Чекни шакли ва реквизитлари миллий ва халқаро (1931 йилдаги Чек конвенцияси) қонунчилик билан тартибга солинади. Халқаро ҳисоб-китобларни нотовар табиатидаги тўловларда воситаси сифатида йўл чеклари ишлатилади – уни эгасига ўнда ёзилган миқдордаги валютани тўлаш пул мажбуриятини олади. Еврочеклар – банклар томонидан ҳеч қандай бадалсиз ёзиб берилади, “Еврочек” келишуви иштирокчилари хоҳлаган давлатда тўлаб беришади.

Халқаро ҳисоб-китоблар тизимида пластик карточкалар махсус ўринни эгаллаб келмоқда. Пластик карточкалардан American Express, Diner Club,

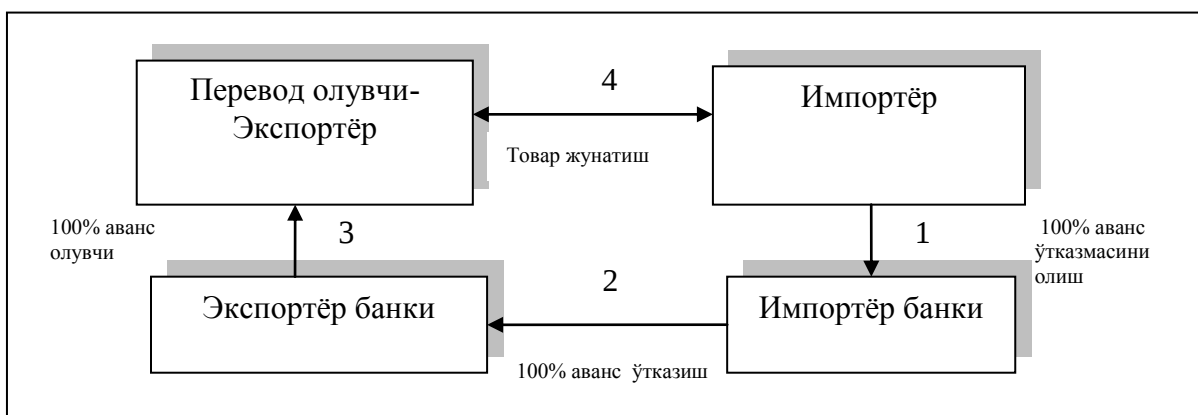
Visa и бошқа типдагилари иқтисоди ривожланган давлатлар тўлов айланмасида, айниқса савдо ва хизмат соҳасида кенг ишлатилади.

Халқаро ҳисоб-китобларни асосий шакллари классификациясига этибор қаратсак улар хўжалик субъектларини ўзаро муносабатлари соҳасини мураккаблига қараб, контрагентларни манфаатига, халқаро савдодаги рискларни даражасига қараб у ёки бу шакли улуши ўзгариб келмоқда. Халқаро молиявий ва иқтисодий инкироз шароитида экспорт ва импорт шартномаларини асосий шакли бўлиб аккредитив туридаги халқаро ҳисоб-китобларни роли ошиб бормоқда.

Агар бизнинг ишлаб чиқарувчи корхонамиз 100% аванс тўлови билан хом-ашёни импор қилишга шартномада келишган бўлса хорижий ҳамкор билан ҳисоб-китоблар қўйидаги тартибда амалга оширилади.

6-чизма

Импорт шартномаси бўйича 100 % аванс тўлови ҳисоб-китоблари қўйидаги кўринишда амалга оширилади ¹¹

Бизнинг корхона хизмат кўрсатадиган банкка хом-ашё ва материаллар учун 100% аванс тўлови тўлаш учун тўлов топшириқномасини тақдим этади, ўз навбатида банк уни текшириб, маълумотлар асосида экспортёр банкка тўлов топшириқномасини жунатади.

Шуни қайд этиш лозимки импортёр корхона томонидан аванс тўловини ўтказилиши экспортёр томонидан шартнома шарти бажарилмайдиган бўлса ва товар етказибберилмаса пулни йўқотиш рискин келтириб чиқаради.

¹¹ Составлено автором на основе типичного импортного контракта с использованием авансовой формы расчетов

Шунинг учун ҳам ўзбек корхоналари қимматбаҳо асбоб-ускуналар ёки технологик линияларни импорт қилишда аванс шаклидаги тўлов шартномани 10-30% қисмини ташкил этади, шунда ҳам таъминотчидан аванс тўлови учун банк кафолатини талаб этиш мақсадга мувофиқдир.

Технологик асбоб-ускуналарни импорт қилишда бизнинг корхоналаримиз қўйидаги ҳисоб-китоб механизмини ишлатиши мумкин:

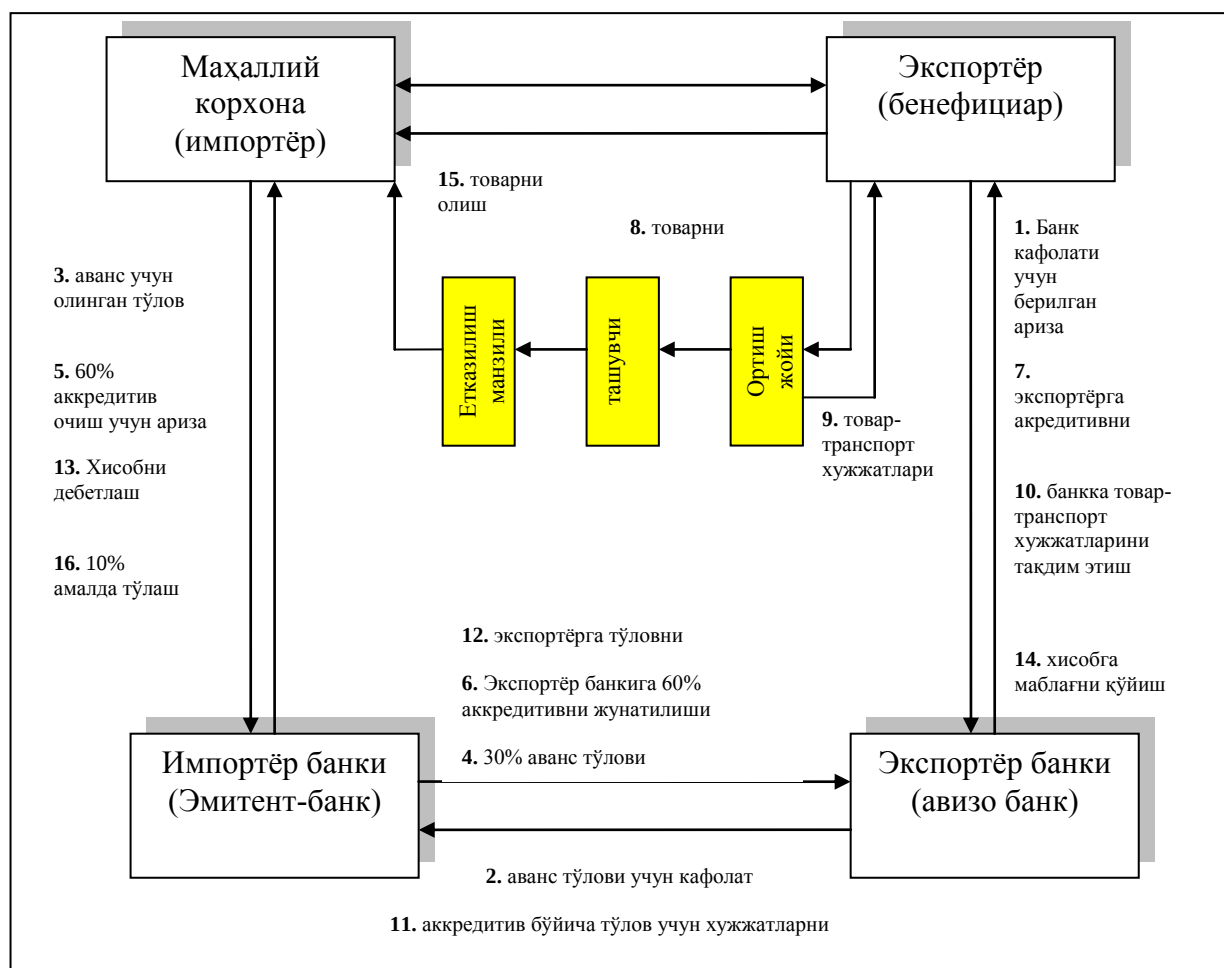
- Экспортёр банки шартнома юридик кучга киргандан бошлаб 5 банк куни ичида сотувчи томонидан товар жунатилмаган тақдирда шартнома суммасидан 30 фоиз миқдорда SWIFT йўли билан тўланган аванс тўловини қайтариш тўғрисида банк кафолатини беради;
- Бизнинг импортёр банк кафолатини олгандан кейин 5 банк куни ичида сотувчини ҳисоб рақамига шартнома суммасини 30 % миқдоридаги маблағни аванс тўлови сифатида бевосита банк переводи сифатида тўлаб беради;
- 5 банк куни ичида импортёр шартнома суммасини қолган 60 % хужжатли аккредитив сифатида қўйиб беради (аккредитив муддати томонлар ўртасида келишилган бўлиши зарур). Аккредитив бўйича тўлов таъминотчиси томонидан импорт шартномасида кўзда тутилган хужжатлар тақдим қилинганда амалга оширилади;
- Шартнома умумий суммасини қолган 10 фоизи асбоб-ускуна ҳақиқатда етказиб берилгандан кейин бевосита банк переводи билан тўлаб берилади.

Ўзбекистон Республикаси корхоналари амалиётида импорт шартномалари бўйича комбинацияланган механизм схемаси қўйидаги тартибда амалга оширилади.

7- чизма

Импорт шартномаси бўйича комбинациялашган ҳисоб-китобларни
ишлатилиш механизми ¹²

¹² Составлено автором на основе типичного импортного контракта с использованием комбинированных расчетов

Импорт шартномаси бўйича комбинациялашган ҳисоб-китоб қатор афзалликларга эга:

- Хохлаган индивидуал импорт келишувлари учун тўғри келади, икки контрагент манфаатларини инобатга олинади;
- Халқаро савдода юзага келадиган рискларни камайтиради;
- Ҳисоб-китоблар ишончли ва товарларни ўз вақтида тўланиши кафолатланган.

Ўзбекистон Республикасида тайёр маҳсулотни экспорт шартномаси бўйича ҳисоб-китоблар механизми Россия Федерациясидаг тартибдан бир оз фарқланади.

Ҳаммадан аввал маҳаллий ишлаб чиқарувчи хизмат кўрсатаётган ваколатли банкида тўзилган экспорт шартномасини руйхатдан ўтказиши лозим. Экспорт шартномасини тижорат банкида руйхатдан ўтказиш

тўғрисидаги Марказий банкнинг Йўриқномаси 2000 йил 19 августда қабул қилинган.

Ушбу тартибга асосан банк муассасалари экспорт шартномаларини учётга олаётганда қўйидагиларни текшириши лозим:

- Хорижий валютада аниқланган баҳосини;
- Хорижий валютада тўзилган шартномани умумий суммасини;
- Товарни етказиб беришни шарт шароити ва муддатларини;
- Ҳисоб-китоб шакли, шarti ва товар учун тўлов муддатини;
- Ўз мажбуриятини бажармаганда томонларнинг жавобгарлиги.

Экспорт контракти тижорат банкида руйхатга олинганда унга идентификацион рақам берилади ва божхона идорасида ташқи савдо операцияларининг ягона электрон тизимига киритилади.

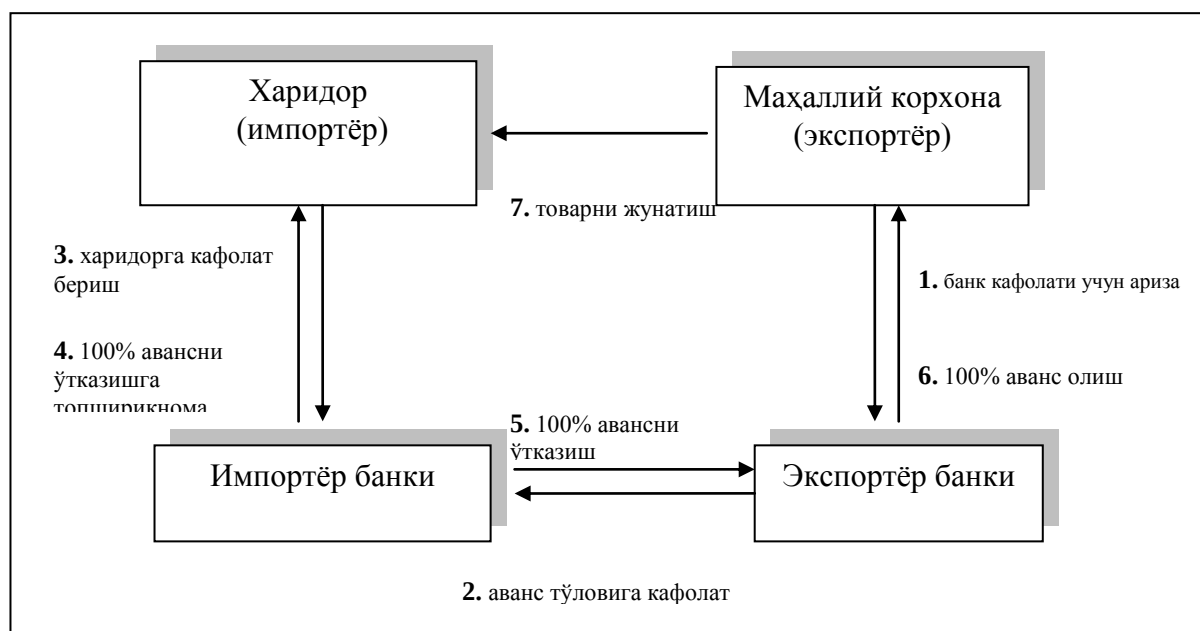
Экспорт шартномаси ҳам импорт шартномаси сингари қонунчиликда белгиланган тартибга мувофиқ ҳисоб-китобни ҳоҳлаган шаклида:

- Аванс тўлови ёки очиқ ҳисоб шаклида;
- Хужжатли аккредитив;
- Хужжатли инкассо шаклида бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида асосий экспорт товарлари корзинасини ҳомашё товарлари ва унчалик катта бўлмаган қисми тайёр маҳсулотлар бўлганлиги учун маҳаллий корхоналарни ҳисоб-китобларида қўйидаги механизм амалиёти таркиб топган: экспорт шартномасини тўла суммасига хужжатли аккредитив очиш, ёки банк кафолатига нисбатан аванс тўлови шаклида ҳисоб-китоблар, ҳамда экспорт шартномалари суммасини қоплаш учун суғурта қоплақмасини ишлатилиши.

Агар экспорт шартномасида 100 % аванс тўлови кўзда тўтилган бўлса, экспортёр корхона товарни жунатмаслик рискинни ёпиш учун тўловни қайтаришни таъминлашга банк кафолатини тақдим этиши зарур, бу ҳолатда хорижий ҳамкор билан ҳисоб-китоб схемаси қўйидагича бўлади:

Экспорт шартномаси бўйича 100 % аванс тўлови кўринишидаги ҳисоб-китоблар¹³

100 % банк кафолати билан аванс тўлови шаклидаги ҳисоб-китоблар механизмини ишлатилиши харидорга рискни камайтиради, ваҳоланки бизнинг миллий корхонага кафолат берилишида қўшимча харажат келиб чиқади.

Кейинги пайтда экспорт операцияларида ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли кенг тарқалиб кетди. Экспорт шартномаларида аккредитив ҳисоб-китоб шаклини қўлланиши экспортёр-корхона учун қўшимча равишда кўйидаги рискларни камайтиради:

- Ишлаб чиқариш ва шартномани бажариш;
- Харидорни тўловга қобилиятсизлик riskини;
- Сиёсий riskни (харидор давлатидаги сиёсий вазият шартнома шартини бажарилишига йўл қўймаслиги);
- Харидор давлатида қонунчиликни ўзгариши оқибатида маълум валюта ёки маълум давлатга тўловни амалга ошириб бўлмаслик.

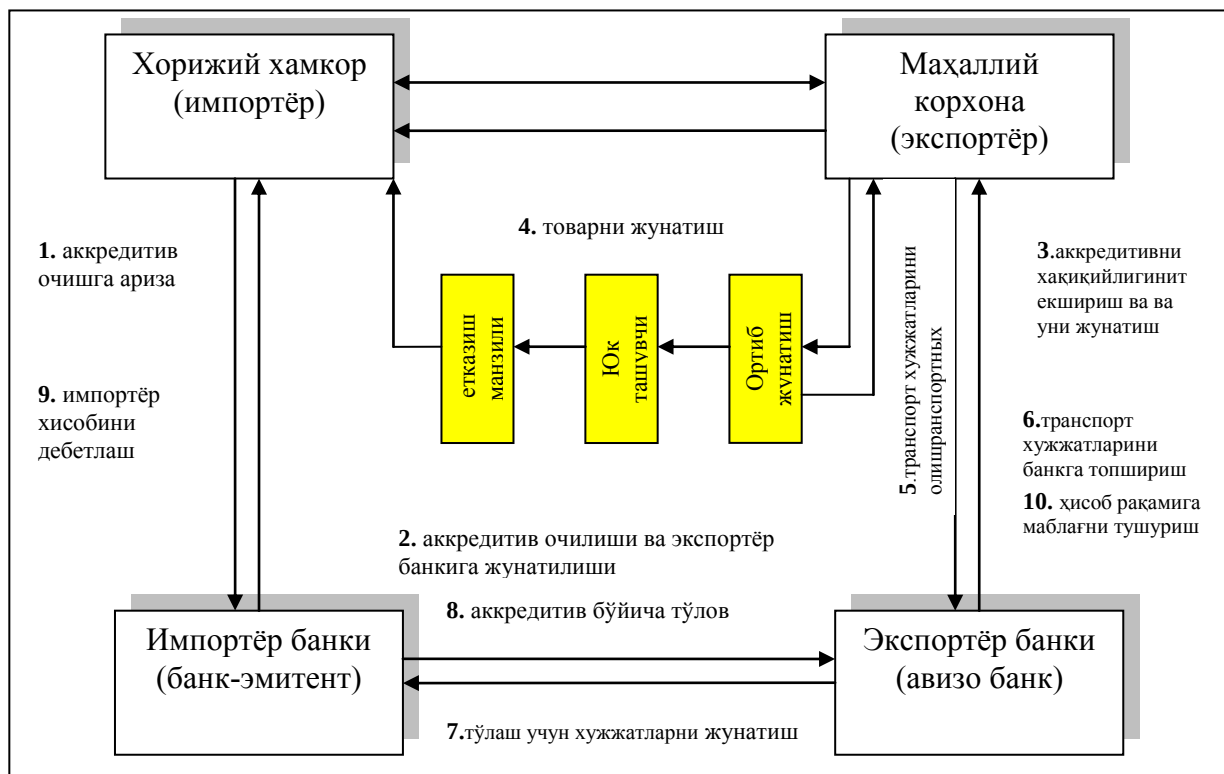
Ҳисоб-китобларни аккредитив шаклини ишлатиш механизми оддий банк переводига нисбатан одатда жуда мураккаб ҳисобланади. Бизнинг маҳаллий

¹³ Составлено автором на основе типичного экспортного контракта с использованием авансовой формы расчетов

экспорт корхоналар учун ушбу ҳисоб-китобларни ишлатилиш механизми кўйидагича амалга оширилади.

9-чизма

Экспорт шартномалари бўйича ҳисоб-китобларнинг аккредитив шаклини ишлатилиши ¹⁴

Сўзсиз равишда шунини қайд этиш лозимки ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли халқаро ҳисоб-китобларнинг ичида энг ишончлиси ҳисобланади, импортёрни ва экспортёрни рискларини энг паст минимумга камайтириб беради.

Аммо шунини инобатга олиш зарурки барча турдаги ҳужжатли аккредитивлар ишончли бўлиши билан бир қаторда тўловни амалга оширувчи аризачиларга анча-мунча қимматга тушади, яъни банкларни хизмат тарифи анчагина юқоридир, бошқа шаклдаги тўлов турларига қараганда.

3. Банклараро ҳисоб-китобларни ташкил қилиш принциплари.

¹⁴ Составлено автором на основе типичного экспортного контракта с использованием аккредитивной формы расчетов

Банклараро корреспондентлик муносабатлари жараёнида ҳисоб-китобларнинг асосий талаби етарли даражада тезлиги ва тўловларни мақсадлилиги, юқори ишончилиги ҳисоб-китги, хавфсизлиги, иқтисодий жиҳатдан самарали эканлиги, фойдаланувчиларни эҳтиёжига мувофиқ кенг шаклдалиги билан ажралиб туради.

Банклараро ҳисоб-китобларни ташкил қилишда нақдпулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этишдаги асосий принциплар ҳал қилувчи доирада ишлайди.

Бош принцип – банклар томонидан ўзини ликвидлигини етарли даражада ўшлаб туриш принциpidир, яъни бошқа банклар билан, айниқса миждозлар тўлови бўйича тўлиқ миқдорда, ўзликсиз равишда ҳисоб-китобларни амалга оширишни таъминлашдир.

Банклараро ҳисоб-китобларни тўғри амалга оширилганлиги устидан назоратни амалга ошириш принциpi ҳам катта аҳамиятни касб этади.

Россия Банки банклараро ва умумхужалик ҳисоб-китобларини ташкил қилишда ҳал қилувчи ролни ўйнайди.

Биринчидан, қонунчилиққа мувофиқ Россия Банки методологик марказ, ҳамда ушбу соҳада назорат органи бўлиб ҳисобланади.

Иккинчидан, - Россия Банки – ўзининг РКЦ муассасаси орқали маблағларни ўтказиш тизими ёрдамида умумий асосда банклараро ҳисоб-китобларни ташкил қилади ва бошқаради.

Учунчидан, у РКЦда очилган ҳисоблар бўйича маблағларни клиринг бўйича ўтказиш билан охириги ҳисоб-китобларни амалга оширади.

Тўртинчидан, Россия Банки тижорат банкларини ликвидлигини таъминлаш учун кредитлар бериш йўли билан ҳисоб-китобларни тўғатиш бўйича хизматлар кўрсатади.

Бешинчидан, янги халқаро амалиёт мувофиқ у тўлов тизими устидан кўзатишни амалга ошириб уни ривожлантириб боради, чунки Россия Банки банклараро ҳисоб-китоблар хизмат бозорида бош оператор ҳисобланади.

Дунё амалиётида белгиланган тартибга биноан кредит муассасалари марказий банкда фақат битта ҳисоб очиш қабул қилинган, ликвидликни бошқариш ва реал вақт режимида ялпи ҳисоб-китоблар тизимини қўллаш мақсадида (РВРЯҲКТ). Худди шундай тартиб Россия давлатида ҳам тадбиқ этилган.

РВРЯҲКТ ишлатилишини мажбурий шарти қўйидагилар ҳисобланади:

- 1) марказий банкда битта ҳисобнинг албатта мавжуд бўлиши ва унда мажбурий ва ихтиёрий захираларни сақланиши;
- 2) ягона формат ва стандартлар, ягона дастур билан таъминланганлиги;
- 3) информацияларни обработка қилиш учун захира марказини тўзилиши.

Х У Л О С А

Курс ишида Россия Федерацияси банк тизими ва тўлов тизими тўзилиши, юридик асослари, ташкил этилган принциплари, тижорат банклари ўртасида тўлов тизимини амалга ошириш тартиби, тўлов турининг шакллари, амалга ошириш механизми ва бу жараёнлар ўстидан Россия Банкини тартибга солиш ва назорат функцияси ҳамда уларни ўзига хос ажралиб турадиган қуйидаги томонлари ўрганилди:

1. Россия Федерациясида ҳам икки поғонали банк тизими мавжуд бўлиб, Россия Банки тўлов тизимини тартибга солиш ва назорат қилишда жуда катта ваколатга эгадир.

2. Россия Федерациясида бугунги кунда 1200 яқин кредит муассасалари фаолият юритиб келмоқда, улар капиталининг минимал миқдори даражасига қараб уч тоифага: кичик, ўрта ва йирик банкларга бўлинади. Йирик банкларнинг банк фаолиятидаги улуши жуда катта бўлиб, улар нафақат мамлакат ичкарасида балки СНГ ва Саноати Ривожланган 20 та йирик давлатларда ҳам фаолият юритиб келмоқда.

3. Россия Федерациясида тўлов тизими анча-мунча либераллашган, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб беради, тижорат банкларининг барчаси тўлов тизимида иштирок этади, унинг кенг турдаги барча шаклларидан фойдаланиб миждозларга хизмат кўрсатиб келмоқда. Ўзбекистон тўлов тизимида ишлатилмайдиган векселлар, ўзаро взаимозачет ва бартер операциялари бемалол кредит муассасалари томонидан муомалада фойдаланиб келинмоқда.

4. Россия Федерациясида кредит муассасаларини тўлов интизоми Россия Банки томонидан жуда қаттиқ назорат қилинади, агар у банклар томонидан бўзилса, вақтида ўтказилмаган суммага марказий банкни қайта молиялаштириш фоиз ставкасидан келиб чиқиб жарима тўлаш қатъий белгиланиб қўйилган.

5. Тўлов тизими ягона коммуникация ўланган, бир зумда операциялар амалга оширилиши ва хавфсизлиги таъминланган, масофада хизмат кўрсатиш кенгайиб бормоқда.

Фойдаланган адабиётлар руйхати.

1. Федеральный закон РФ «О Центральном банке Российской Федерации (Банк России)» от 10.07.2002г.№ 86-ФЗ, гл. XII «Организация безналичных расчетов».
2. Федеральный закон РФ «О банках и банковской деятельности» от 03.02.1996г. № 17-ФЗ, ст.30 «Отношения между Банком России, кредитными и их клиентами», ст. 31 «Осуществление расчетов кредитных организаций».
3. Федеральный закон РФ «О переводном и простом векселе» от 11.03.1997 г.№ 48-ФЗ.
4. «Базельский комитет по банковскому надзору : сборник документов и материалов /сост.Ю.В. Кузнец. М.: Центр подготовки персонала Банка России.1997, 1999.
5. Банковская система России: Настольная книга банкира. В 3-х т./ под ред. А.Г. Грязновой, О.И. Лаврушина и др. М.: БиК, 1995.
6. Банковское дело: учебник/ О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцова (и др.) ; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. Наук, проф. О.И. Лаврушина. – 7-е изд., перераб. И доп. – М.:КНОРУС, 2008.-768с.
7. Банковское дело: Учебник для вузов. 2-е изд.- / Под ред. Г.Белоглазовой, Л. Кроливецкой. – СПб.: Питер, 2009. – 400 с.: ил.- (Серия «Учебник для вузов»).
8. Унифицированные правила и обычаи для документарных аккредитивов (публикация МТП 2007 года UCP №600).
9. Унифицированные правила и обычаи по документарному инкассо (публикация МТП 1996 года URC №522).
10. Положение «О безналичных расчетах в Российской Федерации» от 3.10.2002г. № 2-П Данное Положение является основным нормативным документом ЦБ РФ, который в рамках действующего законодательства детально регламентирует порядок осуществления безналичных расчетов в РФ.